

سازوکارهای مصونیت‌بخشی به نوجوانان از مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی

محمد آتشک*

امور تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور

(تاریخ دریافت: ۹۱.۰۴.۳۱، تاریخ پذیرش: ۹۱.۰۹.۲۹)

چکیده

زمینه: امروزه شعار دولت‌ها و سازمان‌های فناوری‌محور، حمایت از جریان آزاد اطلاعات است. این امر اگرچه بالذات ممدوح و لازم است اما گستردگی محتوای غیراخلاقی موجود در اینترنت، موجب بروز نگرانی‌های فراوانی شده است. انتشار تصاویر و مطالب مستهجن، ایجاد پایگاه‌هایی با مضامین هرزه‌نگاری و سایت‌های سوءاستفاده اخلاقی، مرزهای اخلاقی را در هم شکسته و تهدیدی جدی برای سلامت افراد و جامعه به شمار می‌رود.

روش کار: تحقیق حاضر دارای رویکرد کیفی و از نوع تحلیل کیفی محتوا است که برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه نیمه‌ساختارمند حضوری، تلفنی و اینترنتی و برای تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری به شیوه تحلیل مضمون استفاده شده است. جامعه آماری شامل متخصصین و سیاستگذاران موضوعی، خانواده‌های دارای نوجوان، اولیاء مدرسه و نوجوانان بوده‌اند که به شیوه نمونه‌گیری هدفمند تعدادی از آنها به عنوان مشارکت‌کنندگان انسانی برای مصاحبه برگزیده شده و مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری مقوله‌ها ادامه یافته است، همچنین برای کدگذاری مقوله‌ها و سازوکارها از ادبیات فنی و کدهای جنینی و محقق ساخته استفاده شده و برای اعتباربخشی به یافته‌ها از روش واریسی توسط همگان بهره برده شده است.

یافته‌ها: سازوکارهای ارایه شده عبارتند از مقوله‌های تقویت کنترل فردی، رشد اخلاقی نوجوانان، والدین، آموزش، قانون‌گذاری و اجرای قوانین، تهیه‌کنندگان و ارائه‌کنندگان سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و خدمات فناوری.

نتیجه‌گیری: اثربخشی سازوکارهای ارائه شده در گرو مشارکت همزمان و واقعی تمامی متولیان امر و ذی‌نفعان و توجه به زمینه‌های فرهنگی کشور است.

کلید واژه‌ها: اخلاق، اینترنت، نوجوانان، هرزه‌نگاری.

سراغاز

گریزه جنسی و نیاز به کسب اطلاعات در این زمینه، یکی از نیازهای به حق و اساسی بشر است؛ از اینرو محتوای اینترنت مرتبط با این مسئله، به امری ایده‌آل برای کسب و درک اطلاعات جنسی برای افراد تبدیل شده و به سرعت مورد توجه کاربران قرار گرفته است (۱). طبق آمارهای موتورهای جستجوی اینترنتی،

جستجوی مطالب جنسی از این دست دارای بیشترین فراوانی و تقاضا می‌باشد، که از آن به عنوان سکس مجازی^۱ یاد می‌کنند (۲). به اعتقاد اندیشمندان عواملی همچون ناشناس بودن^۲، در دسترس بودن^۳ و توانایی مالی داشتن^۴، سبب شده که افراد، به راحتی به مشاهده چنین محتواهایی بپردازند (۲-۵). برطبق گزارشات، تعداد سایت‌های هرزه‌نگاری^۵ (هرزه‌نگاری به معنای توصیف فعالیت روسپی‌ها است. از لحاظ عرف عمومی، هرزه‌نگاری به معنای مطالبی است که دارای صحنه‌ها و فعالیت‌های جنسی آشکار

* نویسنده مسئول، نشانی الکترونیک: matashak@yahoo.com

هستند و به قصد تحریک جنسی ارائه می‌شوند) در اینترنت که به صورت تخصصی و با نامی مرتبط با مسائل جنسی فعالیت می‌نمایند، حدود چهل هزار مورد است (۲،۵۶) و ۶۰٪ از کاربران اینترنت به طور مداوم به یکی از پنج سایت اینترنتی مستهجن^۶ مشهور متصل می‌باشند. پژوهشی که توسط مؤسسه بازپروری معتادان به سکس^۷ در لوس آنجلس صورت گرفته، حاکی از آن است که هر هفته ۲۵ میلیون نفر آمریکایی به سایت‌های اینترنتی جنسی متصل می‌شوند (۷).

چگونگی استفاده نوجوانان (نوجوانی حد فاصل میان دوره کودکی و بزرگسالی است (۱۰ تا ۱۹ سالگی) که بلوغ نیز در همین دوره سنی رخ می‌دهد) از اینترنت و مواجهه آنها با محتوای غیراخلاقی، به یکی از نگرانی‌های عمده دولت‌مردان، سیاست‌گذاران و والدین تبدیل شده است (۸-۱۰). بر طبق پژوهش‌ها، ۷۶٪ نوجوانان از کاربران اینترنت می‌باشند و بیشترین بازدیدکننده از سایت‌های هرزه را نوجوانان سنین ۱۲ تا ۱۷ سال تشکیل می‌دهند (۱۱)؛ و متوسط سنی نوجوانانی که نخستین بار یک صحنه غیراخلاقی را مشاهده می‌کنند، از سن ۱۱ سالگی به ۵ سالگی کاهش یافته است (۱۲)؛ همچنین در آمریکا، از هر پنج دختر، یک نفر و از هر ۱۰ پسر، یک نفر پیش از رسیدن به دوران بلوغ مورد سوءاستفاده جنسی قرار می‌گیرند ولی کمتر از ۳۵٪ از این موارد به مراجع قضایی اطلاع داده می‌شود (۱۳). به اعتقاد یکی از پژوهشگران مشاهده مطالب غیراخلاقی می‌تواند نوجوان را به انجام اعمال جنسی علیه سایر نوجوانان تشویق کند (۱۲). طی تحقیقی که مجله روانشناسی سایر^۸ انجام داده است، نوجوانان ۱۲ تا ۱۷ ساله‌ای که از این سایت‌ها بازدید می‌کنند، بسیار زودتر از همسالان خود، ارتباط جنسی برقرار کرده و دچار مشکلات بسیاری از جمله بیمارهای مقاربتی و حاملگی‌های ناخواسته می‌شوند (۱۱)؛ همچنین دختران نوجوان در زمینه هرزه‌نگاری دچار مشکلات بیشتری می‌شوند چرا که تمایل بیشتری به داشتن روابط عاشقانه و رمانتیک عاطفی در زمینه تجربیات جنسی دارند (۱۴).

تجارب کشورها

براساس تحقیقات مرکز بین‌المللی کودکان گم شده و مورد

سوءاستفاده قرار گرفته^۹، قوانین مقابله با هرزه‌نگاری کودکان در سراسر جهان دارای نارسایی اسفناکی می‌باشد. برطبق پژوهش‌های این مرکز، هرزه‌نگاری کودکان در ۱۳۸ کشور جهان، جرم محسوب نمی‌شود؛ همچنین در ۱۲۲ کشور نیز در صورت استفاده از کامپیوتر و اینترنت به عنوان محل انتشار هرزه‌نگاری کودکان، هیچ قانونی برای برخورد وجود ندارد؛ بیشتر کشورها برای مقابله با سوءاستفاده جنسی از کودکان، سیستم مناسبی در نظر نگرفته‌اند و در اغلب کشورهایی که به لحاظ صنعت کامپیوتر و اینترنت پیشرفت داشته‌اند، کودکان بیش از پیش در معرض آسیب‌های اجتماعی و مسأله هرزه‌نگاری قرار می‌گیرند و تنها پنج کشور استرالیا، بلژیک، فرانسه، آفریقای جنوبی و ایالات متحده، قوانینی مطابق با معیارهای این مرکز دارند (۱۳).

ساده‌ترین شکل مقابله با محتوای اینترنتی غیراخلاقی، فیلترکردن وبسایت‌هاست که این رویه از جانب دولت‌ها در کشورهای گوناگون اعمال می‌شود (۱۵) که در ذیل به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌گردد:

ایران

در کشور ما طیف گسترده‌ای از مخالفان این امر، به اشتباه تصور می‌کنند تنها از طریق دنبال کردن سیاست فیلترینگ می‌توان به سالم‌سازی فضای مجازی پرداخت (۱۶) و دو قانون مهمی که در این زمینه در کشور تدوین شده است، قانون مجازات جرایم رایانه‌ای و پلیس فضای تولید و تبادل اطلاعات است که هر دو دارای رویکرد قضایی و انتظامی هستند و همچنین به تازگی شورای عالی فضای مجازی تشکیل شده است.

ایالات متحده آمریکا

قانون محافظت کودکان در اینترنت، توسط کنگره آمریکا برای جلوگیری از دسترسی کودکان به محتوای غیراخلاقی تصویب شده است. بر اساس این قانون، مدارس و کتابخانه‌های عمومی موظف شدند تا نرم‌افزارهایی را برای کنترل دسترسی کودکان و نوجوانان به سایت‌های اینترنتی راه‌اندازی و نصب

کنند (۱۷).

ایکس (XXX) برای سایت‌های مستهجن را تصویب کرده است. هدف از ارائه این پیشنهاد ترغیب سایت‌های غیراخلاقی به تن دادن به سازوکارهایی است که فیلترینگ آنها را آسان‌تر می‌سازد (۲۲).

با بررسی آمارهای رشد دسترسی به اینترنت در ایران و مقایسه آن با سایر کشورها، مشخص می‌شود که ایران نسبت به کشورهای توسعه‌یافته در میزان دسترسی و استفاده از اینترنت، رتبه پایین‌تری دارد و شاید به همین علت باشد که در ایران به مباحثی از جمله امنیت نوجوانان در اینترنت به صورت جدی پرداخته نشده است (۱۰). بدین دلیل در ادبیات پژوهشی این حوزه، اخلاق فناوری به طور عام و نوجوانان به طور خاص، به تازگی در حال نضج گرفتن می‌باشد (۲۳). همچنین همانگونه که بیان شد، مواجهه با محتوای غیراخلاقی موجود در اینترنت دارای آسیب‌های متعدد و جدی برای جسم و روح نوجوانان می‌باشد، از اینرو با عنایت به این امر و همچنین گسترش و ضرورت استفاده از اینترنت شایسته است به بررسی و شناخت سازوکارهای مصونیت‌بخشی به نوجوانان از مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی پرداخته شود تا براساس یافته‌های تحقیق به گونه شایسته‌تری به تدوین سیاست‌ها و اتخاذ راهکارهای عملی برای مقابله با این امر پرداخت.

جهت مصون‌سازی نوجوانان در این زمینه، طراحان و تولیدکنندگان محتوا باید جهت ایجاد موتورهای جستجوی مخصوص کودکان فعالیت داشته باشند برخی از معروف‌ترین آنها عبارتند از: www.kidrex.org، www.boolify.org، www.kidsclick.org، www.quinturakids.com، www.askkids.com، www.kids.yahoo.com، www.aga-kids.com، www.dibdabdoo.com، مرور و نمایش محتوای مناسب و مطابق با اصول اخلاقی، اصلی‌ترین دلیل برای استفاده از موتورهای جستجوی طراحی شده برای نوجوانان می‌باشد؛ دلیل بعدی، شکل ظاهری آنهاست که بیشتر با روحیات کودکان یا نوجوانان مطابقت دارد. بی‌شک اجازه دادن به نوجوانان برای استفاده و اجرای نتایج جستجو در وب با استفاده از یک موتور جستجو ویژه کودکان و نوجوانان، به کاهش بار نگرانی ذهنی پدر و مادر در مورد امنیت فرزندان نشان در فضای مجازی کمک شایانی می‌کند (۲۴).

انگلستان

در انگلستان بنیاد نظارت بر اینترنت^{۱۰}، فهرستی از سایت‌های غیراخلاقی را تهیه کرده و بر اساس آن دسترسی ۹۸٪ از کاربران اینترنت در انگلستان به این سایت‌ها مسدود شده است (۱۹).

تایلند

وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات تایلند به شکل غیرمستقیم از طریق ارائه درخواست به ۵۴ شرکت ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی این کشور برای مسدود کردن سایت‌های مختلف، سیاست‌های فیلترینگ خود را اعمال می‌کند. گرچه شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی قانوناً مکلف نیستند که این درخواست‌ها را بپذیرند، اما دبیر دائم این وزارتخانه در سال ۲۰۰۶، اقدامات تنبیهی از جمله کاهش پهنای باند و حتی احتمال لغو مجوز فعالیت شرکت‌هایی که به درخواست وزارتخانه پاسخ مثبت ندهند را به عنوان یک هشدار جدی به آنان مطرح نمود (۱۷).

اتحادیه اروپا

اولین اقدام اتحادیه اروپا، ممنوعیت پرداخت با کارت‌های اعتباری برای خرید این فیلم‌هاست؛ از اینرو، این اتحادیه همکاری وسیعی را با شرکت‌های عرضه‌کننده کارت‌های اعتباری در سراسر جهان آغاز کرده است و بودجه‌ای جهت شناسایی عرضه‌کنندگان و خریداران هرزه‌نگاری نوجوانان اختصاص داده است (۲۰).

ایتالیا، آلمان، فرانسه، استرالیا و چین

فیلترینگ محتوای اینترنتی غیراخلاقی در این کشورها بسیار رایج است. این محدودسازی، مانع از دسترسی به محتوای سایت‌های خاص و غیراخلاقی می‌شود (۱۷).
 نهاد نظارت بر نظام نشانی‌های اینترنتی^{۱۱} نیز جهت مقابله با این پدیده، پیشنهاد ایجاد دامین‌های منتهی به سه حرف

روش

تحقیق حاضر دارای رویکرد کیفی و از نوع تحلیل کیفی محتوا^{۱۲} است که برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه نیمه‌ساختارمند^{۱۳} حضوری، تلفنی و اینترنتی و برای تحلیل داده‌ها از کدگذاری^{۱۴} به شیوه تحلیل مضمون^{۱۵} استفاده شده است. جامعه آماری شامل متخصصین و سیاستگذاران موضوعی، تهیه‌کنندگان و ارائه‌کنندگان محتوا، سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و خدمات فناوری، خانواده‌های دارای نوجوان، اولیاء مدرسه و نوجوانان بوده‌اند که به شیوه نمونه‌گیری هدفمند^{۱۶} تعدادی از آنان به عنوان مشارکت‌کنندگان انسانی برای مصاحبه برگزیده شده و مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری^{۱۷} مقوله‌ها^{۱۸} ادامه یافته است، همچنین برای کدگذاری سازوکارها از ادبیات فنی^{۱۹} و کدهای جنینی یا درجا^{۲۰} مطرح شده توسط مشارکت‌کنندگان انسانی و محقق ساخته بهره برده شده و جهت اعتباربخشی^{۲۱} به یافته‌ها از روش واریسی توسط همگنان^{۲۲} استفاده شده است.

از آن جایی که روش اجرای تحلیل کیفی محتوا به شیوه استقرایی است، مراحل خاصی برای اجرای آن پیشنهاد شده است که در این تحقیق این مراحل به شیوه زیر طی شده است: ابتدا مصاحبه‌هایی با ذی‌نفعان مختلف انجام شد و متن مصاحبه‌ها به شکل متن پیاده شد، سپس متن به صورت دقیق مورد بررسی قرار گرفته و واحدهایی معنایی (معنا به عنوان واحد تحلیل)، براساس مضمون مستتر در واحد معنایی کدگذاری باز شدند که برای کدگذاری تا سرحد امکان از ادبیات فنی (پیشینه پژوهشی موجود) و کدهای جنینی یا درجا توسط مشارکت‌کنندگان (کدهایی که خود مصاحبه شونده به کار برده است) استفاده شده است و چنانچه این دو روش امکان‌پذیر نبوده، محقق خود کدهایی را وضع نموده است سپس کدهای حاصل از مرحله کدگذاری باز، براساس تشابهات، در داخل طبقاتی به نام مقوله گردآوری شده و نام‌های مرتبط با خود را گرفته‌اند، برای اطمینان از صحت کدگذاری، بخشی از متن مصاحبه‌های پیاده شده در اختیار برخی از متخصصین موضوعی قرار داده شد تا آنها اقدام به کدگذاری نمایند که نتایج حاکی از همسانی بالای میان کدگذاران دارد.

اهمیت آگاه‌سازی نوجوانان و خانواده‌ها و مسئولین از سازوکارهای مصونیت‌بخشی به نوجوانان از مواجهه با محتوای غیراخلاقی اینترنتی از چند منظر قابل بررسی است: بخش عمده‌ای از گروه سنی ایران را نوجوانان تشکیل می‌دهند که آمارهای سرشماری نیز حاکی از این است که این گروه سنی بیشترین کاربران اینترنت هستند؛ تأکید و اجرای سیاست هوشمندسازی مدارس کشور در اسناد بالادستی، منجر به توجه و تمایل خانواده‌ها و مسئولین نظام آموزش و پرورش به کسب مهارت‌های استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات توسط نوجوانان شده است که به دلیل عدم آرایه آموزش‌های مناسب و جامع در این خصوص، اجرای این سیاست‌ها بدون توجه به الزامات فرهنگی و آموزشی آن، می‌تواند تبعات منفی در پی داشته باشد؛ چشم انداز دیگر، مشکلات روان‌شناسی مواجهه نوجوانان با محتوای هرزه است که این امر تبعات سنگینی برای فرد و جامعه به همراه خواهد داشت و نکته پایانی اینکه اتخاذ هرگونه سیاست مواجهه با این پدیده توسط مسئولین و قانونگذاران، نیازمند آگاهی از ابعاد مختلف مسئله و مشارکت تمامی ذینفعان مسئله است.

با عنایت به موارد مطروحه و نظر به نوظهور بودن این موضوع و بالتبع پیشینه پژوهشی نحیف آن، این تحقیق در پی کاوش سازوکارهای مصونیت‌بخشی به نوجوانان از مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی و آرایه یک چارچوب منسجم و جامع در این زمینه است.

چارچوب نظری

بررسی جامع تجارب کشورها و پیشینه پژوهشی موجود، حاکی از آن است که هرگونه تلاش برای مصونیت‌بخشی به نوجوانان از مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی نیازمند مشارکت نوجوانان (۷) و خانواده‌ها (۲۷-۳۱)، آرایه آموزش‌های رسمی و غیررسمی مرتبط از طریق رسانه‌های مختلف (۲۵)، وضع و اجرای قوانین جامع و منطقی و متناسب با نیازها و شرایط و همچنین تبادل نظر و مشارکت با تهیه‌کنندگان و ارائه‌کنندگان محتوا، سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و خدمات فناوری و متخصصان رشته‌های مرتبط است (۷،۹،۲۵).

یافته‌ها*

نتایج تحلیل داده‌ها حاکی از آن است که در مجموع هفت مقوله تقویت کنترل فردی نوجوانان، رشد اخلاقی نوجوانان، مشارکت والدین، آموزش، قانون‌گذاری و اجرای قوانین، تهیه‌کنندگان و ارائه‌کنندگان سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و خدمات فناوری شناسایی شدند که در ذیل به بیان توضیحی آنها آمده است:

۱. **تقویت کنترل فردی نوجوانان:** در این مقوله تقویت وجدان فردی، تقویت تعهدات دینی و مذهبی و تعدات اخلاقی نوجوانان راهگشاست.

۲. **رشد اخلاقی نوجوانان:** در این زمینه شایسته است به رشد اخلاقی نوجوانان در دوران کودکی‌شان توجه شود؛ ارتباط نوجوانان با همسالان اخلاقی مدار مورد توجه قرار گیرد؛ نوجوانان از محیط و فعالیت‌های غیراخلاقی دورنگه داشته شوند؛ قرار دادن نوجوانان در محیط و فعالیت‌های اخلاقی و اعتماد به حمایت و هدایت همسالان نوجوانان در مواجهه نوجوانان با امور غیراخلاقی از دیگر سازوکارهای این مقوله است.

۳. **مشارکت والدین:** سازوکارهای این مقوله عبارتند از آگاهی والدین از محتوای الکترونیکی غیراخلاقی موجود در اینترنت؛ مهارت والدین در استفاده از اینترنت؛ الگو بودن والدین در استفاده از محتوای الکترونیکی اخلاقی؛ برعهده گرفتن مسئولیت‌های استفاده از اینترنت توسط نوجوانان؛ تهیه دستورالعمل استفاده نوجوانان از اینترنت؛ آگاهی والدین از ابزارهایی همانند فیلترشکن؛ همراهی

* چون سازوکارهای ارائه شده در این مقاله، تنها مختص به عدم مواجهه نوجوانان (به دلیل شرایط خاص سنی و عدم بلوغ کامل فکری) با محتوای اینترنتی غیراخلاقی است، به همین دلیل نمی‌توان و نباید از این سازوکارها، برای گروه سنی بزرگسال استفاده نمود، چرا که، گروه سنی بزرگسال به دلیل داشتن بلوغ فکری، این حق و آزادی را دارند که مبتنی بر چارچوب اعتقادی و ارزشی‌شان، خودشان تصمیم‌گیرنده اصلی و نهایی در ارتباط با مشاهده یا عدم مشاهده انواع محتوای اینترنتی باشند.

والدین با نوجوانان در استفاده از اینترنت؛ قراردادن رایانه در فضای عمومی منزل؛ نظارت والدین بر نوجوانان در هنگام استفاده از اینترنت؛ ارزیابی نرم‌افزارهای مورد استفاده نوجوانان؛ شناسایی و معرفی سایت‌های متناسب با ویژگی‌های نوجوانان به آنها؛ تشریح عقلانی خطرات استفاده از محتوای الکترونیکی غیراخلاقی به نوجوانان؛ فراهم‌سازی امکان استفاده از موتورهای جستجوی مخصوص نوجوانان و برگزاری جلسات خانوادگی و استفاده از تجارب یکدیگر.

۴. **آموزش:** نتایج تحلیل داده‌ها حاکی از آن است که سازوکارهای پیشنهادی این مقوله عبارتند از ممیزی و کسب اطمینان از اخلاقی بودن محتوای الکترونیکی موجود در سایت‌های مورد استفاده و توصیه شده توسط وزارت آموزش و پرورش و مدارس؛ ممیزی و کسب اطمینان از اخلاقی بودن محتوای الکترونیکی موجود در نرم‌افزارهای مورد استفاده و توصیه شده توسط وزارت آموزش و پرورش و مدارس؛ ارایه کافی محتوای الکترونیکی اخلاقی به نوجوانان، ایجاد مهارت برای استفاده اخلاقی نوجوانان از اینترنت؛ ایجاد محیط مطلوب در مدرسه برای استفاده اخلاقی نوجوانان از اینترنت؛ استفاده از مشاوره کارشناسان فناوری اطلاعات و ارتباطات در مدرسه؛ معرفی سایت‌ها و منابع الکترونیکی سالم متناسب با سن نوجوانان؛ تهیه و ارائه درس مهارت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات برای نوجوانان، مربیان و اولیاء؛ برگزاری جشنواره و همایش‌های مرتبط با خطرات استفاده از محتوای الکترونیکی غیراخلاقی؛ فرهنگ‌سازی در خصوص استفاده اخلاقی از اینترنت؛ معرفی سایت‌ها و منابع الکترونیکی مطمئن و سالم در رسانه‌های جمعی؛ تهیه برنامه‌های آموزشی مرتبط در رسانه‌های جمعی؛ استفاده از سازمان‌های مردم‌نهاد برای اطلاع‌رسانی و آموزش عمومی؛ ارائه آموزش‌های جنسی رسمی و غیررسمی متناسب با سن نوجوانان و فرهنگ کشور و ارایه مشاوره‌های جنسی برای پاسخ به سئوالات و رفع نیازهای نوجوانان.

نرم‌افزارهایی با قابلیت مسدود نمودن سایت‌های غیراخلاقی؛ تولید نرم‌افزارهایی با قابلیت قطع خودکار اینترنت هنگام مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی؛ تولید نرم‌افزارهایی با قابلیت زمان‌بندی خاموش شدن سیستم هنگام مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی؛ تولید موتورهای جستجوی مخصوص نوجوانان؛ تقویت شبکه‌های آموزشی داخلی؛ ایجاد پسوند KID به جای COM برای سایت‌های مخصوص کودکان و نوجوانان و تدوین سازوکارهایی از سوی کارگزاران وبسایت‌ها برای کسب اطمینان لازم از نوجوان بودن کاربر.

۵. **قانون‌گذاری و اجرای قوانین:** در این زمینه شایسته است سازوکارهایی چون وضع قوانین مربوط به جرائم اخلاقی اینترنتی؛ مقابله قضایی با تولیدکنندگان محتوای غیراخلاقی؛ برخورد قانونی با شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی که ورود به سایت‌های غیراخلاقی را مسدود نمی‌سازند؛ پایش و مراقبت از فضای تولید و تبادل اطلاعات و سرمایه‌گذاری و حمایت دولت از ایجاد و انتشار محتوای اینترنتی مفید و سالم. تهیه‌کنندگان و ارائه‌کنندگان سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و خدمات فناوری: در این خصوص اتخاذ سازوکارهای تولید

جدول ۱: سازوکارهای مصونیت‌بخشی به نوجوانان از مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی

مقوله	سازوکارها
تقویت کنترل فردی نوجوانان	۱. تقویت وجدان فردی نوجوانان ۲. تقویت تعهدات دینی و مذهبی نوجوانان ۳. تقویت تعهدات اخلاقی نوجوانان
رشد اخلاقی نوجوانان	۱. توجه به رشد اخلاقی نوجوانان در دوران کودکی‌شان ۲. ارتباط نوجوانان با همسالان اخلاق مدار ۳. دورنگه‌داشتن نوجوانان از محیط و فعالیت‌های غیراخلاقی ۴. قرار دادن نوجوانان در محیط و فعالیت‌های اخلاقی ۵. اعتماد به حمایت و هدایت همسالان نوجوانان در مواجهه نوجوانان با امور غیراخلاقی
مشارکت والدین	۱. آگاهی والدین از محتوای الکترونیکی غیراخلاقی موجود در اینترنت ۲. مهارت والدین در استفاده از اینترنت ۳. الگو بودن والدین در استفاده از محتوای الکترونیکی اخلاقی ۴. برعهده گرفتن مسئولیت‌های استفاده از اینترنت توسط نوجوانان ۵. تهیه دستورالعمل استفاده نوجوانان از اینترنت ۶. آگاهی والدین از ابزارهایی همانند فیلترشکن و ... ۷. همراهی والدین با نوجوانان در استفاده از اینترنت ۸. قراردادن رایانه در فضای عمومی منزل ۹. نظارت والدین بر نوجوانان در هنگام استفاده از اینترنت ۱۰. ارزیابی نرم‌افزارهای مورد استفاده نوجوانان ۱۱. شناسایی و معرفی سایت‌های متناسب با ویژگی‌های نوجوانان به آنها ۱۲. تشریح عقلانی خطرات استفاده از محتوای الکترونیکی غیراخلاقی به نوجوانان ۱۳. فراهم‌سازی امکان استفاده از موتورهای جستجوی مخصوص نوجوانان ۱۴. برگزاری جلسات خانوادگی و استفاده از تجارب یکدیگر
آموزش	۱. ممیزی و کسب اطمینان از اخلاقی بودن محتوای الکترونیکی موجود در سایت‌های مورد استفاده و توصیه شده توسط وزارت آموزش و پرورش و مدارس ۲. ممیزی و کسب اطمینان از اخلاقی بودن محتوای الکترونیکی موجود در نرم‌افزارهای مورد استفاده و توصیه شده توسط وزارت آموزش و پرورش و مدارس ۳. آرایه کافی محتوای الکترونیکی اخلاقی به نوجوانان ۴. ایجاد مهارت برای استفاده اخلاقی نوجوانان از اینترنت

مقوله	سازوکارها
	۵. ایجاد محیط مطلوب در مدرسه برای استفاده اخلاقی نوجوانان از اینترنت
	۶. استفاده از مشاوره کارشناسان فناوری اطلاعات و ارتباطات در مدرسه
	۷. معرفی سایتها و منابع الکترونیکی سالم متناسب با سن نوجوانان
	۸. تهیه و ارائه درس مهارت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات برای نوجوانان، مربیان و اولیاء
	۹. برگزاری جشنواره و همایش‌های مرتبط با خطرات استفاده از محتوای الکترونیکی غیراخلاقی
	۱۰. فرهنگ‌سازی در خصوص استفاده اخلاقی از اینترنت
	۱۱. معرفی سایتها و منابع الکترونیکی مطمئن و سالم در رسانه‌های جمعی
	۱۲. تهیه برنامه‌های آموزشی مرتبط در رسانه‌های جمعی
	۱۳. استفاده از سازمان‌های مردم‌نهاد برای اطلاع‌رسانی و آموزش عمومی
	۱۴. ارایه آموزش‌های جنسی رسمی و غیررسمی متناسب با سن نوجوانان و فرهنگ کشور
	۱۵. ارایه مشاوره‌های جنسی برای پاسخ به سئوالات و رفع نیازهای نوجوانان
قانون‌گذاری و اجرای قوانین	۱. وضع قوانین مربوط به جرائم اخلاقی اینترنتی
	۲. مقابله قضایی با تولیدکنندگان محتوای غیراخلاقی
	۳. برخورد قانونی با شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی که ورود به سایت‌های غیراخلاقی را مسدود نمی‌سازند
	۴. پایش و مراقبت از فضای تولید و تبادل اطلاعات
	۵. سرمایه‌گذاری و حمایت دولت از ایجاد و انتشار محتوای اینترنتی مفید و سالم
	۱. تولید نرم‌افزارهایی با قابلیت مسدود نمودن سایت‌های غیراخلاقی
	۲. تولید نرم‌افزارهایی با قابلیت قطع خودکار اینترنت هنگام مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی
تهیه‌کنندگان و ارائه‌کنندگان سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و خدمات فناوری	۳. تولید نرم‌افزارهایی با قابلیت زمان‌بندی خاموش شدن سیستم هنگام مواجهه با محتوای اینترنتی غیراخلاقی
	۴. تولید موتورهای جستجوی مخصوص نوجوانان
	۵. تقویت شبکه‌های آموزشی داخلی
	۶. ایجاد پسوند KID به جای COM برای سایت‌های مخصوص کودکان و نوجوانان
	۷. تدوین سازوکارهایی از سوی کارگزاران وبسایت‌ها برای کسب اطمینان لازم از نوجوان بودن کاربر

و میزان نظارت خانوادگی با میزان استفاده صحیح نوجوانان از اینترنت رابطه معناداری دارد. بر اساس پژوهش‌های انجام شده، والدین و معلمان نسبت به نوجوان در خصوص اینترنت، از آگاهی و تسلط کمتری برخوردارند و یا اینکه در این خصوص اصلاً اطلاعاتی ندارند، و این امر نوجوانان را در معرض خطر بیشتری قرار می‌دهد (۲۷-۳۲). بنابراین یکی از عوامل مرتبط با میزان و چگونگی استفاده از اینترنت، نوع و چگونگی روابط و نظارت خانوادگی است (۲۷-۳۲). از دیگر سازوکارهای مهم، افزایش شناخت و آگاهی است و این امر جز از طریق آموزش میسر نیست. ده‌ها هزار وبسایت، مقاله آموزشی در اینترنت

نتایج این تحقیق حاکی از آن بود که اتخاذ رویکرد مصونیت‌بخشی هنگامی مثمر خواهد بود که تمامی نهادها و افراد مربوطه، در این امر مشارکت موثر داده شوند. رشد اخلاقی موفق نوجوانان نیازمند پایه‌ریزی از دوران کودکی است و مهمترین عامل سوق‌دهنده رشد اخلاقی فرد، بازخوردی است که کودک از برقراری ارتباط با دیگران کسب می‌کند (۷). کنترل فردی نوجوانان یکی دیگر از سازوکارهای مهم است، که در این صورت شخص از وجدان فردی، تعهدات دینی و اخلاقی بهره می‌جوید (۲۵). در این میان نقش والدین نیز حائز اهمیت است؛ میزان آشنایی اعضای خانواده با اینترنت، میزان روابط خانوادگی

وجود دارد که مخاطرات هرزه‌نگاری را شرح داده است. از اینرو ارتقاء سطح فکری و فرهنگی جامعه از طریق معرفی کاربردهای مثبت و نحوه استفاده صحیح از اینترنت، می‌تواند بسیار مثرتر باشد (۲۵). تلاش برای اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی درباره فناوری‌های جدید و بالابردن سواد رسانه‌ای کاربران اینترنتی، سیاستی است که تنها در صورت همراهی با اقدامات فرهنگی-اجتماعی برای از بین بردن زمینه‌های گرایش به هرزه‌نگاری به موفقیت خواهد رسید. نکته حائز اهمیت این است که نوجوانان به طور طبیعی برای کسب اطلاعات جنسی، دارای تمایل و کنجاوی هستند، از اینرو بسیار ضروری است که سازمان تألیف کتب درسی با همکاری نهادهای روانشناسی و مشاوره، فرهنگی و پزشکی اقدام به تهیه بسته‌های آموزش جنسی نماید تا از این طریق بتواند پاسخی درخور و قانع‌کننده به این نیاز نوجوانان داده تا آنان مجبور به کسب اطلاعات از منابع غیرموثق و غیرایمن نشوند.

کنترل فردی و مدیریت بر خود از جمله عادات مثبتی است که می‌تواند زندگی هر فردی را تحت‌تأثیر قرار دهد. در واقع کنترل و وجدان فردی نقشی بسزا در عدم استفاده از محتویات غیراخلاقی ایفا می‌نمایند همچنین تکیه بر تعهدات دینی، مذهبی و اخلاقی می‌تواند نوجوان را در این زمینه یاری دهد.

توجه به رشد اخلاقی نوجوانان یکی از موارد بسیار مهم و اساسی است که برای تحقق آن باید از اوان کودکی و با توجه به مرحله رشد اخلاقی فرد با او برخورد و به تقویت باورها و اعتقادات اخلاقی نوجوان پرداخت، همچنین قرارداد نوجوان در محیط‌های اخلاقی و تعامل نوجوان با همسالان اخلاق‌مدار، یکی از سازوکارهای مناسب توصیه شده در این خصوص است؛ نکته آخر، توجه و تأکید والدین بر دور نگه‌داشتن نوجوانان از محیط و فعالیت‌های غیراخلاقی می‌باشد.

آموزش نیز در خصوص مصونیت‌بخشی نوجوان در مواجهه با محتوای الکترونیکی غیراخلاقی نقش بسزایی دارد به عنوان مثال می‌توان در مدارس کلاس‌هایی جهت افزایش مهارت برای استفاده اخلاقی از اینترنت راه‌اندازی نمود و در این زمینه از مشاوره کارشناسان فناوری اطلاعات و ارتباطات نیز بهره برد و نسبت به ارائه کلاس‌های مهارت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات برای نوجوانان، اولیاء و مربیان نیز اقدام نمود؛ علاوه بر این، باید نسبت به اخلاقی بودن نرم‌افزارها و سایت‌های آموزشی معرفی شده توسط مدارس به نوجوانان، اطمینان حاصل کرد؛ در این خصوص مدارس نیز می‌توانند سایت‌ها و منابع الکترونیکی سالم و متناسب با سن و درس مورد نظر را به نوجوانان معرفی نمایند؛ رسانه‌های جمعی نیز می‌توانند در این زمینه گام ارزنده‌ای برداشته و با فرهنگ‌سازی در خصوص استفاده اخلاقی از اینترنت و معرفی سایت‌ها و منابع الکترونیکی سالم، در آموزش استفاده صحیح از اینترنت مثرتر باشند؛ و در ادامه می‌توان به برگزاری جشنواره و همایش‌های مرتبط با خطرات استفاده از

بنابر یافته‌های این پژوهش، قانون‌گذاری و اجرای قوانین که یکی از وظایف دولت محسوب می‌گردد، یکی از سازوکارهای مهم در این زمینه است؛ یکی دیگر از سازوکارهای کنترل دولتی، وجود یک نظام قانونمند اینترنتی برای خدمات در جامعه است که اداره آن از سوی یک متولی قدرتمند و کاردان صورت می‌پذیرد؛ این نظام اگر با یک نظام حقوقی و دادرسی جامع و عمیق توأم شود، موارد تخلف و سوءاستفاده از این ابزار به راحتی قابل تشخیص و پی‌گیری قضایی خواهد بود (۲۵).

یکی دیگر از راه‌کارها، دسترسی به محتوای آموزشی مجازی سالم می‌باشد؛ که تولیدکنندگان محتوای اینترنتی با ایجاد پسوند KID به جای COM برای سایت‌های مخصوص کودکان و نوجوانان، بهره‌گیری از نظرات نوجوانان جهت طراحی برنامه‌ها و ایجاد دامین‌های منتهی به سه حرف ایکس برای سایت‌های غیراخلاقی می‌توانند در این زمینه بسیار مؤثر باشند (۲۵، ۷۹).

نتیجه‌گیری

گسترش روزافزون اتصال به شبکه‌های اینترنتی اگرچه بالذات ممدوح و لازم است اما گستردگی محتوای غیراخلاقی

غیراخلاقی گام مؤثری بردارد، به عنوان مثال وضع قوانین و تعیین جرایم نقدی و غیرنقدی برای تولیدکنندگان این محتویات می‌تواند از جمله راهکارهای پاک‌سازی فضای اینترنت باشد. همچنین اختصاص دادن بودجه و سرمایه‌گذاری برای ایجاد و انتشار محتوای اینترنتی مفید و سالم، در این زمینه راهگشاست. تولیدکنندگان نرم‌افزارهای آموزشی نیز می‌توانند جهت مصونیت بخشی نوجوانان به ایجاد نرم‌افزارهایی با قابلیت مسدود نمودن سایت‌های غیراخلاقی، قابلیت قطع اینترنت و یا خاموش کردن سیستم به هنگام مواجهه با محتوای غیراخلاقی اقدام نمایند؛ همچنین تولید موتورهای جستجوی مخصوص کودکان که از جذابیت خاصی برخوردار باشند؛ و ایجاد پسوند KID به جای COM می‌تواند کودکان و نوجوانان را در هدایت به سمت استفاده از سایت‌های مخصوص کودکان و نوجوانان یاری رساند؛ تقویت شبکه‌های داخلی نیز در این زمینه حائز اهمیت است؛ همچنین ایجاد وبسایت‌هایی که جهت استفاده ابتدا فرد باید مشخصات خاصی را وارد نماید و در صورت تطابق این مشخصات با قوانین وبسایت، از مطالب آن استفاده نماید. با توجه به مطالب یاد شده و تجارب موفق بین‌المللی باید اذعان داشت که زمانی این سازوکارها موفقیت‌آمیز خواهد بود که همگی با یکدیگر و با توجه به ویژگی‌های فرهنگی کشور به کار گرفته شوند و بکارگیری یک یا چند مورد از این مؤلفه‌ها، نتیجه اثربخشی در پی نخواهد داشت.

سپاسگزاری

بدینوسیله از تمامی مصاحبه‌شوندگان و سرکار خانم ماهزاده تشکر می‌شود.

واژه‌نامه

1. Cyber Sex	سکس مجازی
2. Anonymous	ناشناس بودن
3. Accessible	در دسترس بودن
4. Affordable	توانایی مالی داشتن
5. Pornography	هرزه‌نگاری
6. Obscenity	مستهجن

محتوای الکترونیکی غیراخلاقی اشاره نمود و از همه مهم‌تر اینکه باید به سئوالات و کنجکاوی‌های نوجوانان درباره مسایل جنسی از طریق آموزش و مشاوره، پاسخ مناسب و قانع‌کننده‌ای ارائه نمود.

والدین باید توجه داشته باشند که برنامه‌های فیلترینگ تنها بخشی از طرح امنیتی اینترنت در خانه محسوب می‌گردد، از اینرو وجود این برنامه‌ها نباید سبب گردد تا آنان نگران و مراقب فرزند خود نباشند. والدین باید زمانی را به برقراری ارتباط با فرزندان خود و آگاه نمودن آنان از خطرات اینترنتی اختصاص دهند؛ آنان باید از خدمات اینترنتی و برنامه‌هایی که فرزندانشان از آن‌ها استفاده می‌نمایند، شناخت کامل حاصل نموده و حتی از آنان بخواهند تا طرز عملکرد خود در اتاق گفتگوی اینترنتی را برایشان تشریح نماید؛ آنان باید فرزند خود را از ملاقات با دیگر کاربران کامپیوتر در زمان استفاده از اینترنت و اتاق‌های گفتگو منع نمایند؛ والدین باید با فرزند خود در خصوص مسائلی که ممکن است به صورت آنلاین با آن مواجه گردند، گفتگو کنند؛ آنان باید کامپیوتر را در اتاقی همگانی که بتوانند مراقب آن باشند، قرار داده و تنها زمانیکه خودشان در منزل هستند، اجازه استفاده از اینترنت به فرزندشان را بدهند؛ آنان باید از هویت دوستان اینترنتی فرزندشان مطلع باشند؛ اگر والدین از نحوه ورود به سیستم کامپیوتر یا شبکه بی‌اطلاع هستند باید از کودک خود و افراد دیگر بخواهند تا این امر را به آنان بیاموزند همچنین آنها باید از اطلاعات ارائه شده در اینترنت و طریقه فیلتر نمودن منابع نامناسب اینترنتی آگاهی یابند؛ والدین باید توصیه‌ها و قوانینی را در راستای استفاده فرزند خود از کامپیوتر وضع نمایند و در خصوص این قوانین با فرزندشان به بحث و مذاکره پرداخته و سپس نتیجه مذاکرات را در قالب توصیه‌نامه در محل نزدیک به کامپیوتر جهت یادآوری، الصاق و روند پیروی فرزندشان از قوانین وضع شده هنگام فعالیت طولانی مدت وی با کامپیوتر را کنترل و نظارت کنند؛ و زمانی را نیز به گفتگو و تبادل تجارب با والدین سایر کودکان در خصوص طرز رفتار با کودکان اختصاص دهند.

دولت می‌تواند با وضع یک نظام قانون‌مند جهت مصونیت بخشی به نوجوانان از مواجهه با محتوای اینترنتی

2. Goldberg P.D, Peterson B.D, Rosen KH, Sara M.L (2008). Cyber sex: The impact of contemporary problem on the practices of marriage and family therapists. *Journal of Marital and Family Therapy*, 34 (4): 469-480.
3. Cooper A, Delmonico D.L, & Burg R (2000). Cybersex users, abusers, and compulsives: New findings and implications. *Sexual Addiction and Compulsivity*, 7 (1-2): 5-29.
4. Young K.S, Griffin-Shelly E, Cooper A, O'Mara J, Buchanan J (2000). Online infidelity: A new dimension in couple relationships with implications for evaluation and treatment. *Sexual Addiction and Compulsivity*, 7 (1-2): 59-74.
5. Griffiths M.D (2001). Sex on the Internet: Observations and implications for Internet sex addictions. *The Journal of sex Research*, 38: 333-342.
6. Baltazar A, Helm W. H, McBride D, Hopkins G, Stevens J (2010). Internet pornography use in the context of external and internal religiosity. *Journal of Psychology and Theology*, 38 (1): 32-40.
7. آتشک محمد. کودکان و هرزه‌نگاری در اینترنت. سومین کنفرانس و جشنواره کودک الکترونیکی، اسفند ماه ۱۳۸۹.
8. جهانگیر عیسی. آسیب‌های روانشناختی اینترنت. ماهنامه ره‌آورد نور. تابستان ۱۳۸۳، شماره ۷: ۶۲-۶۷.
9. فرهمند مریم. دختران و کاربرد اینترنت. فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان. ۱۳۸۷، سال یازدهم، شماره ۴۱: ۱۳۵-۱۷۰.
۱۰. نژاد بهرام زهرا، کمای چیرانی فاطمه. بررسی ابعاد فرهنگی - اجتماعی کنترل والدین بر استفاده فرزندان از اینترنت. فصلنامه برگ فرهنگ. بهار و تابستان ۱۳۸۹، شماره ۲۱: ۱۳۵-۱۴۸.
۱۱. هرزه‌نگاری و سوء استفاده از دختران در اینترنت، قابل دسترس در: <http://www.bultantnews.com/fa/pages/?cid=30984>.
7. Sex Addicts Treatment Center
مؤسسه بازپروری معتادان به سکس
8. Journal of Cyber Psychology
مجله روانشناسی سایبر
9. International Center for Missing & Exploited Children (ICMEC)
مرکز بین‌المللی کودکان گم شده و مورد سوءاستفاده قرار گرفته
10. Internet Watch Foundation (IWF)
بنیاد نظارت بر اینترنت
11. The monitoring institution system of Internet addresses
نهاد نظارت بر نظام نشانی‌های اینترنتی
12. Qualitative content analyze
تحلیل کیفی محتوا
13. Semi structured interview
مصاحبه نیمه‌ساختارمند
14. Coding
کدگذاری
15. Theme Analyze
تحلیل مضمون
16. Purposeful
هدفمند
17. Theoretical saturation
اشباع نظری
18. Category
مقوله
19. Technical literature
ادبیات فنی
20. IN VIVO code
کدهای جنینی یا درجا
21. validation
اعتباربخشی
22. Member checking
وارسی توسط همگنان

منابع

1. Schneider J.P, Corley M.D, Irons R. R (1998). Surviving disclosure of infidelity: Results of an international survey of 164 recovering sex addicts and partners. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 5 (3): 189-218.

۱۲. بررسی جایگاه ابتدال و هرزه نگاری در فضای مجازی، قابل دسترس در: ۶۶-۵۷

۱۲. بررسی جایگاه ابتدال و هرزه نگاری در فضای مجازی، قابل دسترس در: <http://www.alborznews.net/fa/pages/?cid=18165>

۲۴. موتورهای جستجوی امن اینترنتی، قابل دسترس در: http://parvinschool.com/index.php?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=22

۱۳. هرزه نگاری کودکان در بسیاری از کشورهای جهان غیرقانونی نیست!، قابل دسترس در: <http://www.persianhack.com/show.aspx?id=462>

۲۵. نمازی محمدمهدی. اینترنت؛ بایدها و نبایدها. ماهنامه ره‌آورد نور. تابستان ۱۳۷۹، شماره ۱۳: ۳۴-۳۰.

14. Rimington D.D, Gast J (2007). Cyber sex use and abuse: implication for health education. American Journal of Health Education, 38 (1): 34-40.

۲۶. طارمی محمدحسین. فضای سایبر، آسیب‌ها و مخاطرات. فصلنامه اطلاع‌رسانی پژوهشی و مطالعات رایانه‌ای علوم اسلامی (ره‌آورد نور). بهار ۱۳۸۷، شماره ۲: ۳۲-۳۹.

۱۵. نقش اینترنت در هرزه نگاری، قابل دسترس در: <http://www.elmeomomi.blogfa.com/post-270.aspx>

۲۷. زنجانی‌زاده هما؛ جوادی علی‌محمد. بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش‌آموزان دبیرستانی ناحیه ۳ مشهد. مجله جامعه‌شناسی ایران. ۱۳۸۴، دوره ششم، شماره ۲: ۱۲۱-۱۴۶.

۱۶. چگونه اینترنت دنیای هرزه‌نگاری را متحول کرد؟، قابل دسترس در: http://www.bashgah.net/fa/content/print_version/46839

۲۸. محمدنژاد علی. بزهکاری در فضای مجازی. تهران، روزنامه همشهری، ۱۳۸۶/۸/۲۳.

۱۷. فیلترینگ؛ ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در جهان امروز، قابل دسترس در: <http://www.sedaghatnews.ir/Pages/Printable-News-1326.html>

۲۹. سلطانی‌فر محمد. تحلیل وضعیت سواد اینترنتی دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان شهر تهران در سال تحصیلی ۱۳۸۶-۱۳۸۵ در مقایسه با مربیان و والدین آن‌ها. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. ۱۳۸۷، سال هفتم، شماره ۲۷: ۳۷-۵۹.

۱۸. کانادا با هرزه‌نگاری اینترنتی کودکان مبارزه می‌کند، قابل دسترس در: <http://www.iritn.com>

۳۰. احمدی پروین، خادمی عزت، فتاحی‌بیات صدیقه. بررسی اثر فناوری ارتباطی جدید (اینترنت، بازی‌های رایانه‌ای و ماهواره) بر تربیت اجتماعی، با تأکید بر سازگاری دانش‌آموزان سال دوم دبیرستان‌های تهران. اندیشه‌های نوین تربیتی. ۱۳۸۸، دوره ۵، شماره ۳: ۹-۳۶.

۱۹. پارلمان انگلیس خواستار حفاظت از کودکان در اینترنت شد، قابل دسترس در: <http://www.hamshahrionline.ir/news-59450.aspx>

۳۱. احمدی خدابخش، عبدالملکی هادی، افسردیر بیتا، سید اسماعیلی، فتح‌الله. نقش عوامل خانوادگی در نوع و میزان استفاده از اینترنت. مجله علوم رفتاری. ۱۳۸۹، دوره ۴، شماره ۴: ۳۲۷-۳۳۳.

۲۰. هرزه‌نگاری اینترنتی، قابل دسترس در: <http://www.hamseda.ir/fa/pages/?cid=1960>

ربیعی علی، رضایا علی. آسیب‌شناسی اینترنت و بحران اخلاقی در جوامع معاصر. اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۹۱، سال هفتم، شماره ۴: ۶۳-۷۰.

۲۱. هرزه‌نگاری کودکان و اینترنت، قابل دسترس در: <http://www.ghazavat.com/37/kharej.htm>

۲۲. محتوای هرزه در اینترنت نگاری، قابل دسترس در: http://www.shenidar.com/sec/news/pr/2005/06/050604_2002_junk.html

۲۳. امیرخانی امیرحسین، وحدت داوود، خضریان سمیرا. ارتباط بین اخلاق اینترنتی و پنج الگوی شخصیتی دانشجویان. فصلنامه

